

składem badanej próbki. Ze względu na dużą czułość metody spektrofotometryczne stosuje się do oznaczania małych stężeń substancji w próbce (do $10^{-4}\%$, tj. 1 ppm). Przez zastosowanie metod zagęszczania śladów czułość zwiększa się do 10^{-6} , a nawet do $10^{-7}\%$. Między innymi dlatego spektrofotometria jest metodą najczęściej stosowaną w analizie śladów [3.17]. Rzadziej jest stosowana do oznaczania dużych stężeń substancji. Można wtedy stosować spektrofotometrię różnicową albo oznaczyć substancję w postaci związków o małych molowych współczynnikach absorpcji. Obiektywne oznaczenie spektrofotometryczne charakteryzuje się dużą precyzją. Błędy względne precyzji zawierają się zwykle w granicach $\pm 2\text{--}\pm 5\%$ i można je zredukować o rząd wielkości przez zastosowanie spektrofotometrii różnicowej ($\pm 0,2\text{--}\pm 0,5\%$). Kolorymetria charakteryzuje się prostą techniką pomiarową oraz często nieskomplikowaną i dość taną aparaturą. Dotyczy to przede wszystkim łatwo dostępnych kolorymetrów fotoelektrycznych. Oznaczenia spektrofotometryczne są dokładniejsze od wykonanych w kolorymetrach fotoelektrycznych, ale koszt spektrofotometrów jest o wiele większy. Stosując spektrofotometr można oznaczyć obok siebie kilka składników i wyeliminować całkowicie lub w dużym stopniu wpływ substancji przeszkadzających.

Spektrofotometria ustępuje niektórym metodom instrumentalnym pod względem czasochłonności. Jednoczesne oznaczenie tą metodą (bez wstępnego rozdzielania) większej liczby pierwiastków nie jest możliwe, w przeciwieństwie np. do spektrografii emisyjnej lub fluorescencji rentgenowskiej.

Spowodowane jest to dość małą selektywnością spektrofotometrii. Wzrost selektywności metod spektrofotometrycznych uzyskuje się dzięki maskowaniu jonów przeszkadzających i doborowi odpowiedniego pH środowiska reakcji. Pozwała to czasami na oznaczenie kilku składników obok siebie i wyeliminowanie całkowite lub w dużym stopniu substancji przeszkadzających. Nową techniką spektrofotometryczną pozwalającą niejednokrotnie na większą selektywność jest spektrofotometria pochodna. Wymaga ona jednak stosowania spektrofotometrów wyposażonych w mikroprocesory. Ostatnio obserwuje się znaczny wzrost zainteresowania tą techniką. O ile do roku 1984 ukazały się 42 publikacje na jej temat, to w pięcioleciu 1990–1994 liczba publikacji wyniosła 138 [3.28]. Dotyczyły one oznaczania zarówno związków nieorganicznych, jak i organicznych, które ostatnio dominowały.

Spektrofotometria jest wśród metod instrumentalnych metodą najbardziej „chemiczną”. Zazwyczaj związki barwne tworzą się w wyniku reakcji z odpowiednimi odczynnikami spektrofotometrycznymi.

Metody spektrofotometryczne są powszechnie stosowane nie tylko w analizie chemicznej, lecz także w analizie biochemicznej, klinicznej i farmaceutycznej.

Spektrofotometria w podczerwieni (IR) ma dużo mniejsze zastosowanie analityczne. Jest ona natomiast ważną metodą identyfikacji i badania struktury związków organicznych.

3.3. Spektrometria ramanowska

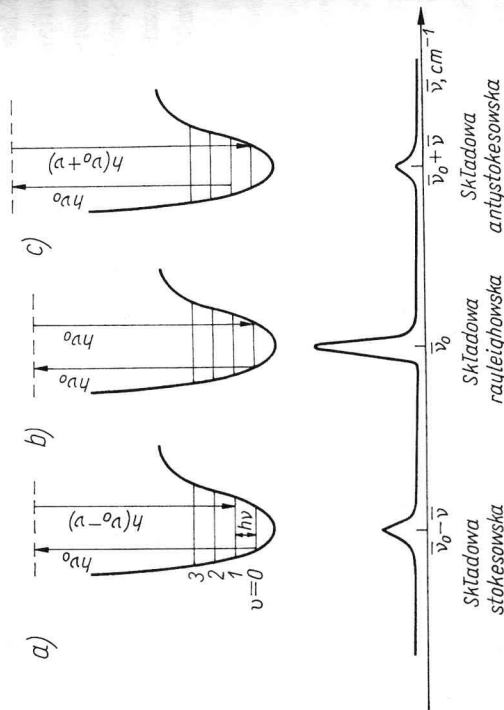
3.3.1. Podstawy teoretyczne

Spektrometria Ramana (R) obejmuje badania widm promieniowania elektromagnetycznego rozproszonego niesprężysto na cząsteczkach danej substancji. Zjawisko rozproszenia polega (zgodnie z teoriami klasycznymi) na wymuszaniu drgań wewnątrzatomowych i wewnątrzcząsteczkowych układów elektrycznych. Takie drganie dipoli elektrycznych indukowanych przez falę elektromagnetyczną odbywa się z częstotliwością fali wzbudzającej (różną od częstotliwości własnej drgającego oscylatora). Indukowany dipol elektryczny jest więc źródłem fali elektromagnetycznej o częstotliwości promieniowania wzbudzającego. Gdyby częstotliwość promieniowania wzbudzającego była równa częstotliwości własnej drgań dipoli, zachodziłaby absorpcja [3.21].

Zmiany stanu energetycznego oscylacyjno-rotacyjnego cząsteczek pod wpływem promieniowania mogą więc być rejestrowane nie tylko jako widma w podczerwieni, lecz także jako widma rozproszenia Ramana.

Po napromieniowaniu badanej cząsteczki monochromatycznym światłem o częstotliwości ν_0 , w wyniku absorpcji zwiększa się jej stan energetyczny o kwant $h\nu_0$. Cząsteczka osiąga wyższy – nietrwały – stan energetyczny i dąży do pozbycia się nadmiaru energii przez emisję fotonu o tej samej energii $h\nu_0$ (energia oscylacyjno-rotacyjna cząsteczki się nie zmienia) lub fotonu o innej energii, jeżeli energia oscylacji cząsteczki zmieni się o kwant ściśle pasujący do jej poziomów oscylacyjnych.

Oddziaływanie promieniowania elektromagnetycznego z oscylującą cząsteczką można przedstawić za pomocą przejść energetycznych – rys. 3.48 [1.3], [3.22].

RYСУNEK 3.48. Schemat powstawania widma ramanowskiego: a) rozproszenie stokesowskie, b) rozproszenie Rayleigha, c) rozproszenie antystokesowskie, ν_0 – częstotliwość promieniowania wzbudzającego, ν – częstotliwość oscylacji własnej

a) Rozproszenie Stokesa; część energii padającego kwantu $h\nu_0$ cząsteczka zużywa na zwiększenie częstotliwości drgań własnych, resztę emituje w postaci promieniowania rozproszonego o energii $h\nu_0 - h\nu$. Po akcie emisji zasób energii cząsteczki jest większy o $h\nu$. Liczba faliw oscylacji zmienia się z $\nu = 0$ do $\nu = 1$, w widmie pojawiają się linie leżące przy większej długości fali, tzw. *linia Stokesa*.

b) Rozproszenie Rayleigha; przed aktem absorpcji fotonu $h\nu_0$ cząsteczka znajdowała się w stanie podstawowym o liczbie kwantowej oscylacji $\nu = 0$. Po czasie równym czasowi życia cząsteczki w stanie wzbudzonym zachodzi emisja promieniowania o tej samej częstotliwości ν_0 , cząsteczka wraca do stanu podstawowego.

c) Rozproszenie antystokesowskie; cząsteczka znajdująca się w wyższym stanie energetycznym niż podstawowy, o liczbie kwantowej oscylacji $\nu = 1$, po akcie absorpcji fotonu wzbudzającego $h\nu_0$ emituje promieniowanie rozproszone o energii $h\nu_0 + h\nu$ i wraca do stanu podstawowego

$\nu = 0$. Powstający w widmie prążek leży w obszarze fal krótszych i nazywa się *prążkiem antystokesowskim*.

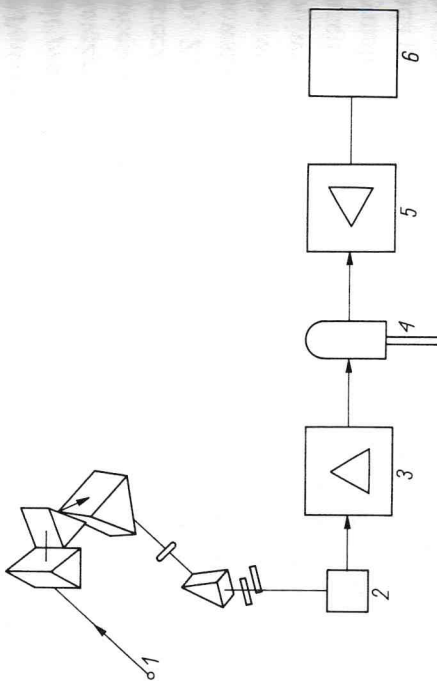
Natężenie pasm stokesowskich jest około 100 razy większe niż pasm antystokesowskich, gdyż w temperaturze pokojowej tylko niewielka liczba cząsteczek substancji znajduje się w stanie oscylacyjnym wzbudzonym ($\nu > 0$). Z tego powodu w praktyce korzysta się tylko z obszaru pasm stokesowskich. Linie stokesowskie i antystokesowskie są położone symetrycznie względem pasma wzbudzającego o częstotliwości ν_0 , gdyż ich częstotliwości wynoszą $(\nu_0 - \nu)$ i $(\nu_0 + \nu)$. Linie te są indywidualną cechą substancji, nie zależą od częstotliwości promieniowania wzbudzającego. Maksymalna liczba pasm w widmie Ramana (bez pasm Rayleigha) odpowiada podwojonej wartości drgań normalnych. Dla nieliniowej N -atomowej cząsteczki liczba drgań normalnych wynosi $3N - 6$. Ze względu na reguły wyboru liczba obserwowanych pasm jest zwykle mniejsza. W widmie ramanowskim aktywne są drgania symetryczne względem środka symetrii (szkielet węglowy), natomiast drgania asymetryczne (grup funkcyjnych) powodują powstawanie widm w podzerwieni. Wynika stąd, że oba rodzaje widm oscylacyjnych uzupełniają się wzajemnie.

Zgodnie z ogólną regułą najintensywniejsze linie w widmie Ramana odpowiadają drganiom wiązań niepolarnych, które mogą ulegać polaryzacji.

Badanie widm Ramana umożliwia identyfikację cząsteczek, badanie ich struktury, a także analizę ilościową.

3.3.2. Schemat spektrometru ramanowskiego

W spektrometrii ramanowskiej stosuje się monochromatyczne promieniowanie wzbudzające z zakresu widzialnego lub nadfioletu. Dawniej spektrometry były wyposażone w lampy rтięciowe, obecnie stosuje się głównie lasery helowo-neonowe emitujące czerwoną linię $\lambda = 622,3$ nm o dużym natężeniu i lasery argonowe o dwóch silnych liniach 514,5 i 488 nm. Ostatnio stosuje się lasery barwnikowe umożliwiające przetwarzanie na różne długości fal. Pomiar światła rozproszonego odbywa się najczęściej pod kątem 90° do kierunku padania promieniowania wzbudzającego. Na rysunku 3.49 [3.33] przedstawiono schemat spektrometru do rejestracji widm Ramana. Ze źródła promieniowania I (laser) za pomocą

RYSUNEK 3.49. Schemat spektrometru ramanowskiego

układu optycznego wyodrębnia się monochromatyczną wiązkę promieniowania, która pada prostopadle na kuwetę z próbką 2. Promieniowanie emitowane przez próbkę pada na monochromator siatkowy 3 umieszczony pod kątem 90° , skąd kierowane jest do detektora 4 – najczęściej fotopowielacza, wzmacniacza 5, a następnie do rejestratora 6.

3.3.3. Znaczenie spektrometrii ramanowskiej

Podobnie jak widma w podczerwieni widma ramanowskie stosuje się głównie do identyfikacji substancji i do badania struktury cząsteczek. Podstawą analizy ilościowej jest wprost proporcjonalna zależność natężenia pasma I od stężenia c substancji nasświetlanej wiązką wzбудzającą

$$I = ac \quad (3.50)$$

gdzie a – współczynnik rozproszenia charakterystyczny dla danej substancji.

Do wyznaczenia stężenia substancji w analizowanej próbce stosuje się metodę krzywej wzorcowej sporządzonej na podstawie widm serii rozcieńczeń o znanym stężeniu.

Do zalet spektrometrii ramanowskiej należy to, że próbka może być w dowolnym stanie skupienia, a próbki proszkowe nie wymagają wstęp-

niego przygotowania. Można rejestrować widma próbek kilkumiligramowych lub mniejszych (najmniejsze stężenie wynosiło $0,04 \text{ mg/l}$ [3.21]). Probka ciepla może być umieszczona w naczynku szklanym pojemności 0,1 ml lub zatopiona w kapilarach szklanych pojemności 0,02 ml. Stosownie kuwet szklanych jest znacznie łatwiejsze niż higroskopijnych okienek z NaCl lub KCl używanych w podczerwieni. Bez trudu daje się rejestrować widmo w obszarze małych liczb falowych (poniżej 400 cm^{-1}), co dla zakresu podczerwieni wymaga specjalnych urządzeń. Uzyskane widmo jest prostsze, ponieważ natężenie nadtonów i tonów złożonych (patrz s. 190 i 195) jest dużo mniejsze niż w podczerwieni. Tak więc widma Ramana są nie tylko uzupełnieniem widma w podczerwieni, lecz mają także wiele zalet, dzięki którym spektrometria ramanowska wykazuje często przewagę nad spektrofotometrią IR.

3.4. Spektrometria fluorescencyjna cząsteczkowa

Metoda badania substancji na podstawie pomiaru natężenia promieniowania fluorescencyjnego cząsteczek nazywa się *fluorymetrią* (analiza fluorescencyjna, analiza fluorymetryczna), a na podstawie pomiaru natężenia promieniowania fosforescencyjnego cząsteczek – *fosforymetrią*. Fluorymetria i fosforymetria należą do emisyjnych metod cząsteczkowych, natomiast do emisyjnych metod atomowych należy fluorescencyjna spektrometria atomowa (s. 137) i spektrometria fluorescencyjna rentgenowskiej (s. 341). W tym rozdziale omówiono fluorymetrię i fosforymetrię. W metodach tych wzбудzenie odbywa się przez pochłonięcie promieniowania o odpowiedniej częstotliwości (wzбудzenie optyczne).

3.4.1. Fluorescencja i fosforescencja

Fluorescencja i fosforescencja są przypadkami fotoluminescencji. Termin luminescencja wprowadzony przez Wiedemanna obejmuje wszelkiego rodzaju emisję promieniowania elektromagnetycznego (niezależnie od promieniowania termicznego), następującą w czasie nie krótszym niż